

עין יצחק

פינת ההלכה השבועית

מאת מרן הראשון לציון

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

בעל ה'ילקוט יוסף'

פר' נשא תשע"ט | גליון מס' 138

כתיבה: הרב מרדכי גור | עריכה: הרב יצחק קורלנסקי

המסתפק אם בירך ברכות התורה

מקור חיוב ברכות התורה | האם החיוב מדאורייתא או מדרבנן? | המסתפק לאחר התפילה | סופר סת"ם והמהרהר בדברי תורה | שמיעת שיעור תורה | פסיקת דין קודם ברכות התורה | ברכות התורה לניעור כל הלילה

לבורא יתברך, הוא הדין לברכות התורה, ונצטוינו להודות לשמו יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו, בתיתנו את תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו, שבהם ננחל חיי העולם הבא, ואם כן ברכות התורה הם מדאורייתא, ותמה על הרמב"ם מדוע לא מנה מצווה זו. נמצא שנחלקו בכך הרמב"ם והרמב"ן.

דעת מרן השולחן ערוך

בשולחן ערוך אין על כך דברים מפורשים להדיא, אך יש לנו ללמוד ממקום אחר (שו"ע סוף סימן רט), שם כתב מרן: "כל הברכות, אם נסתפק אם בירך או לא, אינו מברך, לא בתחילה ולא בסוף, חוץ מברכת המזון, מפני שהיא של תורה". וכן כתב עוד (סי' קפד סעיף ז) שמי שאכל ושבע ומסופק אם בירך ברכת המזון אם לאו, צריך לברך מספק, מפני שהיא מן התורה. ומבואר מדברי השולחן ערוך שרק ברכת המזון היא מן התורה, אך כל שאר הברכות הן מדרבנן, ומרן לא חילק בין ברכות השבח לברכות הנהנין וברכת המצוות, לא לפנייה ולא לאחריה, ובכולם פסק שבנסתפק אינו מברך, ואינו רשאי להחמיר על עצמו, כי ספק ברכות להקל, חוץ מברכת המזון, כי רק היא של תורה.

לפי זה מי שמסתפק אם בירך ברכת התורה או לא, אינו מברך, כי לדעת מרן ברכת התורה היא מדרבנן, כדעת הרמב"ם, וספק דרבנן לקולא. וכן כתב מרן החיד"א (מחזיק ברכה סימן מז) שדעת השולחן ערוך שברכת התורה היא מדרבנן. וכן פסק הגאון רבי יהודה עייאש בספרו מטה יהודה (סי' מז סק"א), ולכן בנסתפק אם בירך אינו מברך, וכן כתב בשו"ת פני משה (סימן א).

דעת שלשה עמודי הוראה

ובאמת שלא רק הרמב"ם סובר כך, כי מצינו לו עוד חברים שסוברים כך. ואם כי החיי אדם (נשמת אדם, כלל ט סימן א) חשב לומר שהרמב"ם הוא סברא יחידאה, וכן בשו"ת שאגת אריה (סימן כז) למד כן שהרמב"ם הוא סברא יחידאה, אך באמת כמה ראשונים סוברים כהרמב"ם, וכפי שכתב בשו"ת פני משה, שהרי"ף והרא"ש השמיטו דברי רבי יהודה בשם רב שאמר מנין לברכת התורה שהיא מן התורה, שנאמר "כי שם ה' אקרא", משום דסבירא להו שברכות התורה היא מדרבנן. ונמצא שהרי"ף והרא"ש והרמב"ם - שלשה עמודי הוראה,

שאלה: המסתפק אם בירך ברכות התורה או לא, האם יברך מספק?

מקור חיוב ברכות התורה

תשובה: בגמרא (ברכות כא ע"א): "אמר רב יהודה אמר רב, מנין לברכת התורה לפנייה מן התורה? שנאמר (דברים לב ג): "כי שם ה' אקרא, הבו גודל לאלוקינו", שכאשר בא משה רבינו לפתוח בדברי תורה, אמר להם לישראל, 'אני אברך תחלה, ואתם ענו אחרי אמני', וזהו 'כי שם ה' אקרא, הבו גודל לאלוקינו'.

גדר החיוב

ויש לחקור בביאור דברי הגמרא, האם זהו כפשוטו והחיוב הוא מן התורה, או שזה רק אסמכתא בעלמא והחיוב הוא מדרבנן. ודבר זה תלוי בחקירה נוספת, מהו גדר חיוב ברכות התורה, האם הוא כברכת המצוות או כברכת השבח. אם כברכת המצוות - שכשם שמברכים על מצוות סוכה ולולב וכיו"ב, כך יש לברך על תלמוד תורה, שהיא מצווה, כפי שנאמר (יהושע א ח) "והגית בו יומם ולילה", ממילא ברכה זו היא מדרבנן, ככל ברכות המצוות, שאמנם המצוות עצמן הן מן התורה, אך הברכה עליהן היא מדרבנן. ואם ברכות התורה הם ברכת השבח על שזכינו שהקב"ה בחר בנו ונתן לנו את התורה ולא לאחרים, אם כן יתכן שברכות אלו חיובן מן התורה, ודברי הגמרא הן כפשוטן, שהוא מן התורה.

בחקירה זו דנו הראשונים, ויש בזה נפקא מינה לכמה דברים, וכן לנידון דידן, במסתפק אם בירך ברכות התורה או לא, שאם ברכת התורה היא בגדר ברכת המצוות, אם כן ודאי שהוא מדרבנן, ודינם ככל ברכת הברכות שהם מדרבנן, שספק דרבנן לקולא ואינו מברך, ואף אינו רשאי להחמיר על עצמו, כי ספק ברכות להקל. אך אם הם ברכות השבח, יתכן והם מן התורה, ועל כן אם מסתפק אם בירך - ספק דאורייתא לחומרא ויברך.

מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן

הרמב"ם בספר המצוות (עשין, מצוה טו) לא מנה מצוה זו של ברכות התורה בכלל תרי"ג מצוות, ומשמע שסובר שהיא מדרבנן, והפסוק "כי שם ה' אקרא" אסמכתא בעלמא היא, אולם הרמב"ן (בהגהות לסה"מ שם) העיר עליו איך יתכן לומר שברכת התורה היא רק מדרבנן, הרי ברכות התורה הם ברכת השבח על עצם הטובה שעשה עמנו ה' יתברך ונתן לנו את התורה, וכמו שמברכים ברכת המזון, שהוא שבח

סוברים שברכות התורה היא מדרבנן. ולכן למסקנא מי שמסתפק אם בירך ברכות התורה או לאו, אינו מברך ספק דרבנן לקולא.

המשנה ברורה לשיטתו

המשנה ברורה (סי' מז סק"א) מביא בשם שו"ת שאגת אריה (סי' כד-כה) שהמסתפק אם בירך ברכת התורה חוזר ומברך, ויחזור לברך ברכת 'אשר בחר בנו', שהיא הברכה המעולה שבברכות (ברכות כא ע"א), וסתם דבריו ולא הזכיר שלפי דעת מרן הדין הוא שאינו מברך. ובאמת לדעת השולחן ערוך שקיבלנו הוראותיו - מי שיברך כשהוא מסופק, הרי זה חשב ברכה לבטלה, והוא חמור מאד, וכידוע שברכה לבטלה היא איסור מן התורה, וכן דעת רב נטרונאי גאון (בספר המכריע סי' פח) ורב פלטי גאון (בחמדה גנוזה סי' א) ורב אחאי גאון (בשאלות, פר' יתרו שאילתא ג). וגם רב האי גאון (בשערי תשובה סימן קטו) כתב שהמברך ברכה לבטלה עובר משום 'לא תשא' וחייב מלקות. וכן כתב הרמב"ם בהלכותיו (פ"א מהלכות ברכות הל' טו) ובתשובה (שו"ת פאר הדור סי' קה). וכן פסק מרן בשולחן ערוך (סי' רטו ס"ד) שהזכרת שם שמים לבטלה היא מדאורייתא.

אלא שהמשנה ברורה (סי' רטו ס"ק יח) סובר שהזכרת שם ה' לבטלה זה איסור מדרבנן, כדעת התוספות (ראש השנה לג ע"א) והרא"ש (פ"ק דקידושין סימן מט), ולכן פסק להקל שהמסתפק אם בירך ברכת התורה מברך מספק. אבל הספרדים נוקטים כדעת השולחן ערוך שפסק כהגאונים והרמב"ם שאיסור ברכה לבטלה הוא מדאורייתא, והאיק"ר בירך מספק, וכי אינו חושש שזו ברכה לבטלה מדאורייתא?! ולכן וצריך לפרסם ולהודיע שלבני ספרד - המסתפק אם בירך ברכות התורה, אינו חוזר ומברך, ולא כמו שפסק המשנה ברורה. ואם יכול ישמע ברכות התורה מאדם אחר ויכוין לצאת ידי חובה, ולא יענה ברוך הוא וברוך שמו, אלא רק אמן.

המסתפק לאחר התפילה

כל האמור לענין המסתפק אם בירך ברכות התורה, היינו כאשר עדיין לא התפלל שחרית, כי אם כבר התפלל שחרית, הרי מבואר בשו"ע (סי' מז ס"ז) כבר יצא ידי חובה בברכת 'אהבת עולם', ואף אם לא כיוון בה לצאת ידי חובת ברכות התורה. אלא שכבר כתב השו"ע (שם ס"ח) שעקב הספק אם יצא ידי חובה אף אם לא למד אחרי התפילה, יש ליזהר ולא לשכוח לברך ברכות התורה קודם התפילה.

זהירות בברכות התורה

צריך להזהר מאוד בברכות התורה, שאסור לעסוק בדברי תורה עד שיברך, כמבואר בגמרא (נדרים פא ע"א, בבא מציעא פה ע"א). וצריך לברך בין למקרא, בין למשנה, בין לתלמוד ופוסקים, וכן למדרשי חז"ל, כפי שפסק בשו"ע (סי' מז ס"ב, עפ"י הגמ' ברכות כא ע"א).

המהרהר בדברי תורה

לדעת מרן השולחן ערוך (סי' מז ס"ד) מותר להרהר בדברי תורה אפילו קודם שיברך ברכות התורה, מפני שעיקר מצוות תלמוד תורה היא כשמוציא בשפתיו, וכמו שנאמר (יהושע א ח): "לא ימוש ספר התורה הזה מפין", וכן דרשו חז"ל (עירובין נד ע"א) מהפסוק (דברים ל יד) "כי קרוב אליך הדבר מאוד" - אימתי? בזמן ש"בפיך ובלבבך לעשותו". ונאמר (משלי כב, יח) "כי נעים כי תשמרם בבטןך, יכונן יחדו על שפתך". וכן נאמר (שם ד כב) "כי חיים הם למוצאייהם" - קרא בה למוצאייהם בפה. ונאמר (שמואל ב-כג ה) "ערוכה בכל ושמורה" - אם

היא ערוכה ברמ"ח איבריו, שמבטא אותה בשפתיו, אז היא שמורה בזכרונו. ולכן לא תיקנו חז"ל לברך ברכות התורה על המהרהר בדברי תורה. ועוד, שלא תיקנו ברכה על דבר שהוא מחשבה והרהור הלב בלבד.

הכותב דברי תורה וסופר סת"ם

הכותב דברי תורה אין לו לכתוב אלא אם כן יברך קודם ברכות התורה. וראוי שכל אחד ואחד שכותב דברי תורה בבוקר לפני התפילה, יוציא בפיו כמה תיבות, כדי לצאת ידי חובת כל הדעות. ובלאו הכי לא חיישינן לברכה לבטלה, שהרי אנו סומכים לברכות התורה פרשת ברכת כהנים, כנהוג. וכמו כן מי שישן בלילה שינת קבע, וקם קודם שהגיע זמן תפילה, וכותב לפרנסתו ספרי-תורה תפילין ומזוזות, אף שאינו כותב לשם לימוד תורה, מכל מקום יברך תחילה ברכות התורה ויאמר פרשת ברכת כהנים, ולאחר מכן יכתוב.

שמיעת דברי תורה

השומע דברי תורה מחבירו, או שיעור תורה מפי תלמיד חכם, נכון שיברך תחילה ברכות התורה, ויסמוך להן פרשת ברכת כהנים, ואח"כ יקשיב וישמע. וכמו כן השומע דברי תורה ממי שאינו בר חיובא, וכן אם שומע דברי תורה בהקלטה, נכון שיברך תחילה ברכות התורה.

עיון בספר

המעייין בספר ואינו מוציא מילים בפיו, נכון שיברך תחילה ברכות התורה, כי יש מקום לומר שהעיון מתוך ספר נחשב כדיבור, ולא כהרהור בעלמא שהוא אינו כדיבור (שו"ע סי' סב סע' ג-ד), ולכן טוב שיברך תחילה ברכות התורה ויסמוך להן פרשת ברכת כהנים, או שבשעה שיעייין בספר יוציא בשפתיו, ואח"כ ימשיך לעייין כחפצו.

פסיקת דין קודם ברכות התורה

אפילו לפסוק הלכה בלי טעם - נכון להחמיר שלא יעשה כן קודם שיברך ברכות התורה. אך אם הדבר דחוף ונחוץ, יענה אפילו קודם שברך ברכות התורה.

הניעור כל הלילה

מי שהיה ניעור כל הלילה - וכפי שנהגו ישראל קדושים בליל חג השבועות והושענא רבא, וכן בליל תיקון כרת, וכיו"ב - חייב לברך ברכות התורה בזמן עלות השחר, שכן דעת מרן ורוב הפוסקים, וכן הסכים רבינו האריז"ל, ונמשכו אחריו כל גדולי המקובלים, וכך פשט המנהג בקרב בני ספרד, וידוע שבמקום מנהג אין אומרים 'ספק ברכות להקל' (שו"ת תרומת הדשן סי' לד). ואין צריך "להדר" ולשמוע ברכות התורה מאדם אחר שישן שנת קבע בלילה, ואדרבה - "מצוה בו יותר מבשלוcho" (קידושין מא ע"א).

אמנם יש מהאשכנזים וגדוליהם שנוהגים להקפיד לכתחילה לשמוע הברכות מאדם אחר שישן בלילה, ומ"מ אם קשה להם למצוא אדם שישן להוציאם ידי חובה, יברכו ברכות התורה בעצמם. ומה גם שיש גם בקהילות אשכנז שנהגו לברך ברכות התורה בעצמם לכתחילה, וכמו שכתב הגאון רבי יחיאל מיכל אפשטיין בספרו ערוך השולחן (סי' מז סע"י כז), וכן כתב בשו"ת השיב משה (טיטלבוים או"ח סי' ב). ועל הצד היותר טוב יכונו בברכות התורה של היום הקודם, ערב חג השבועות וערב הושענא רבא, שאינם רוצים לפטור עצמם בברכות התורה אלא עד עלות השחר שלמחרת היום, בבוקר חג השבועות והושענא רבא.